

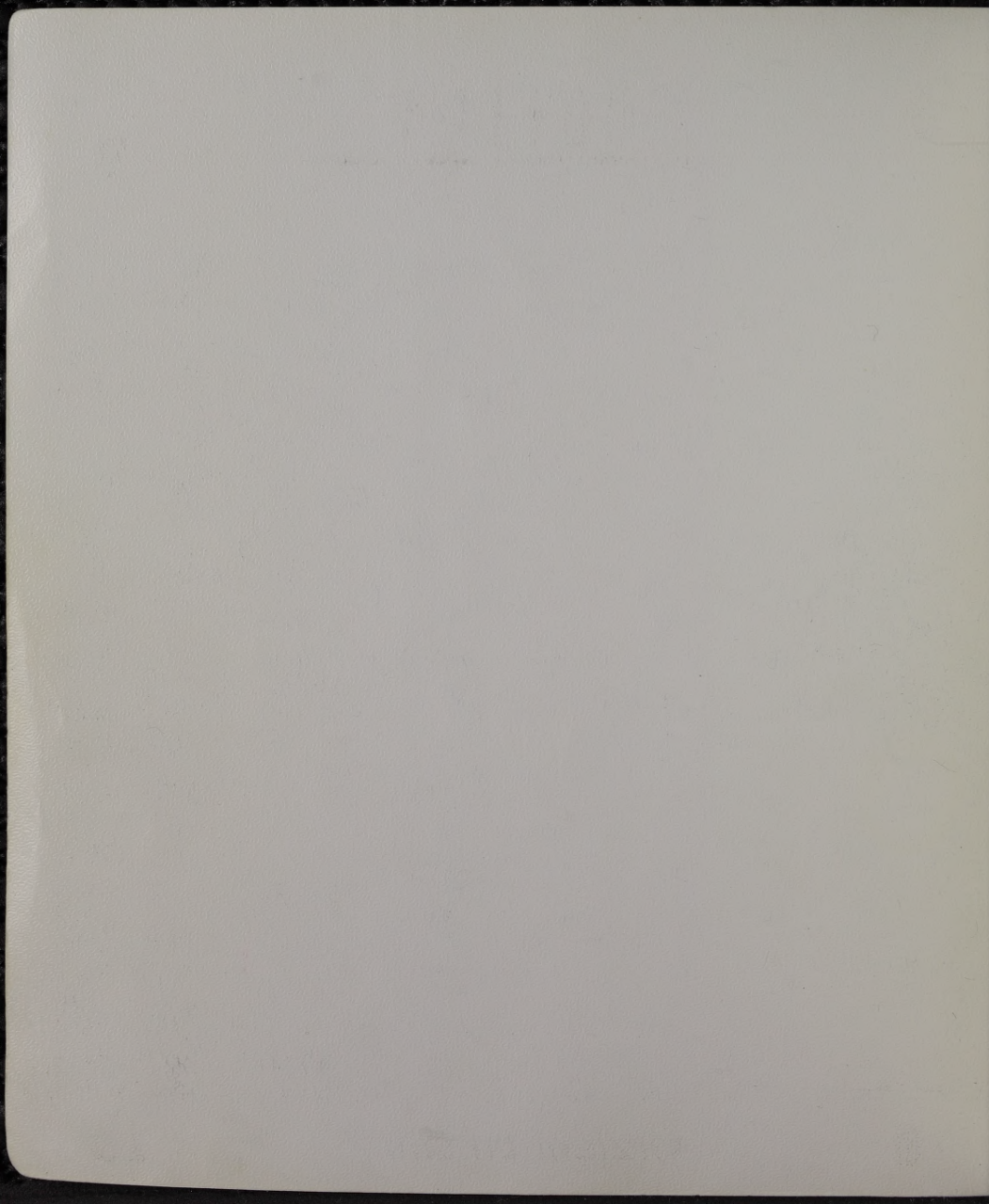
MAZĀ MĀKSLAS ENCIKLOPĒDIJA

GOTIKA

virzieni un stili

13

GOTIKA

MAZĀ
MĀKSLAS
ENCIKLOPĒDIJA

96-2
4

L
7

ELITA GROSMANE

GOTIKA

"LATVIJAS ENCIKLOPĒDIJA"

RĪGA 1995

UDK — p 7.03
Gr 727

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~96-117~~
0302043572

Redaktors A.VILSONS
Literārā redaktore M.PAUPE
Bibliogrāfe O.SALDONE
Mākslinieciskais redaktors A.VITOLS
Tehniskā redaktore A.RUDZIŠA
Korektore L.TOČA
Datorsalicējas L.BEITIKA, D.OSE
Fotogrāfi A.LODE, M.SALNA
Vāku un titulu zīmējis A.ĶĪSIS

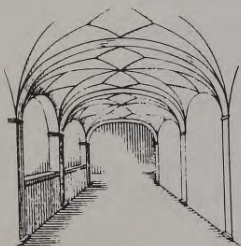
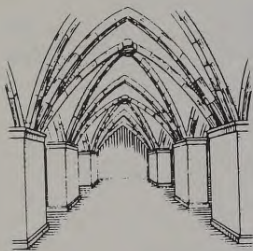
Grāmata izdota ar
SOROSA FONDA — LATVIJA
atbalstu

ISBN 5 — 89960 — 084 — 5

Teksts © E.Grosmāne

Ilustrācijas, noformējums © "Latvijas enciklopēdija", 1995

Ar vārdu "gotika" apzīmē attīstīto un vēlo viduslaiku mākslu un arhitektūru Eiropā. Jēdziens atvasināts no itāļu renesanses teorētiķu (to vidū arī Džordžo Vazāri) maldīgā uzskata, ka goti, kas tautu staigāšanas laikā piedalījušies antīkās kultūras izpostīšanā, ir vaininieki barbariskās (kā toreiz uzskatīja) viduslaiku kultūras radīšanā. Nievājošais spriedums mainījās tikai 18. un 19. gadsimta mijā, kad angļu, vācu un franču pilsoniskās aprindas sāka meklēt savas nacionālās pašapziņas iedīgļus lokālajā senatnē. Jaunajai tendencei vislabāk atbilda tieši gotika, kuras reminiscence ienāca arī tālaika aktuālajā mākslā un arhitektūrā (neogotikā). Par stila apzīmējumu vārdu "gotika" sāka lietot ap 1800. gadu, Eiropas mākslas attīstībā nošķirot veselu periodu starp romāniku un renesansi. Sākotnēji viengabalainais gotikas jēdziens laika gaitā tika pakļauts dažādām evolucionārām pārmaiņām: tā tika sadalīta agrajā, attīstītajā un vēlajā gotikā, piemērota dažādu valstu lokālām izpausmēm, piemēram, angļu perpendikulārā gotika, un, visbeidzot, pat noraidīta kā stila apzīmējums. Tomēr nevar noliegt, ka katram laikmetam piemīt zināma vienotība, kaut arī tā raksturojumos var trūkt vienprātības. Tāpēc vārdu "gotika" var pieņemt kā vispārējā leksikā aprobētu jēdzienu, bez kura grūti iztikt, runājot par Eiropas vēlo viduslaiku mākslu, kas savu uzplaukumu sasniedza 13. un 14. gadsimtā, Itālijā beidzās jau

Gotiskās velves

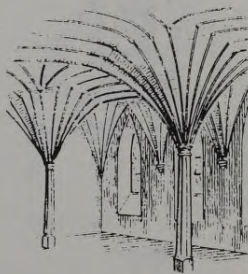
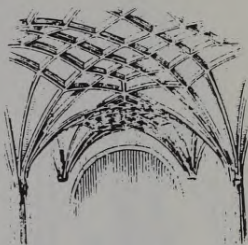
15. gadsimta sākumā, bet citās zemēs vēl noturējās līdz 16. gadsimta sākumam.

Lielas pārmaiņas šajā laikā notika Eiropas sociālajā, politikajā un saimnieciskajā struktūrā. Uz beigām gāja normāņu un arābu invāzijas laikmets, savu noslēguma posmu bija sasnējuši krusta kari. Strauji palielinājās pilsētu skaits, kuras tajā laikā kļuva par galvenajiem kultūras centriem. Pilsoņu virsslāņa bagātināšanās un pašapziņas palielināšanās sekmēja mākslas un arhitektūras attīstību.

Vairākās valstīs kristianizācijas process ievadīja atklājumus arhitektūrā un mākslā. Dažādām ietekmēm savstarpēji krustojoties un bagātinoties, pamazām veidojās jaunais stils, tā, piemēram, no islama celtnēm un kristīgās Armēnijas būvēm gotiskā arhitektūra aizguva smailarku, krusta ribu un saišķu pīlāru. Joprojām svarīgs ietekmes avots bija Bizantija. Kanoniskie tēlojošie principi, kas tur bija nostiprinājušies, ne vien izpaudās mākslinieciskās formas monumentālajā sastingumā, bet ietekmēja arī saturu. No Bizantijas Eiropas māksla pārņēma vairākus formālos tēlojuma paņēmienus (nosacītību, spožo krāsainību, zelta fonus) un iepazīna tādas viduslaikiem raksturīgas tēmas kā, piemēram, Kristus noņemšana no krusta, apraudāšana vai *Hodegetria* (Marija ar bērnu uz kreisās rokas). No kanoniskās tradīcijas visātrāk atbrīvojās Itālija, kur ar Džoto glezniecību tika ievadīts jauns periods Eiropas mākslā.

Gotikas izcelsme tiek saistīta ar 12. gadsimta vidu un Ildefransas apvidu Francijā. Tālāk tā izplatījās uz rietumiem — Spānijā, Portugālē, uz ziemeļiem — Vācijā, Anglijā, Skandināvijā un Baltijas piekrastē, uz austrumiem — līdz pat Palestīnai Priekšāzijā. Jau no 13. gadsimta gotika bija pazīstama visos Eiropas apvidos.

Pēc romāniski noslēgtās klosteru kultūras par gotikas **arhitektūras** nozīmīgāko sasniegumu kļuva pilsētas katedrāle. Kristietības izplatības laikā tā bija ticības, varas un bagātības simbols. Sākotnēji galvenais arhitektoniskais tips bija vēl no iepriekšējā perioda aizgūtā trīsjomu vai piecjomu bazilika, kas arvien vairāk papildījās ar gaismu. Runājot pazīstamā mākslas vēsturnieka Hansa Zēdlmaira vārdiem, "romānikas tumšajai telpai ar tās kriptām sekoja katedrāles apskaidrotā līksmība". Pilnveidojot romānisko krusta velvi, gotikas būvmeistari radīja pilnīgi jaunu konstrukciju, kas palīdzēja pārvarēt līdzšinējo sienas masivitāti. Celtni vairs necentās veidot kā atsevišķu, skaidri nošķirtu apjomu summu, izmantojot ģeometrisko ķermeņu pamatformas (kubs, cilindrs, puslode u.c.). Gotikas arhitekti ievēroja telpiskās vienības ideju. Atsakoties no agrās kristietības simbola kriptas, kļuva iespējama pakāpeniska baznīcas šķērsjoma un garenjoma saplūšana. Agrīnajā fāzē no romānikas pārņemtā bazilika ar skaidri nolasāmu krusta simbolu pamatā transformējās, lielāku uzsvāru guva centrālā joma apvienošana ar sānu jomiem, kora apeju un kapelu vainagu. Pastiprinoties svēto kultam, to relikviju uzglabāšanas un pielūgsmes vietās par svarīgu katedrāles sastāvdaļu kļuva daudzās kapelas, kas ne vien ietvēra kori, bet varēja būt izkārtotas arī gar visām katedrāles sienām. Smailarka, balsta pīlārs, kontrfors un ribu velve kļuva par gotiskās konstrukcijas pamatelementiem. Siena pamazām sāka zaudēt savas norobežojošās funkcijas. Sānsplīdiena slodze tika prasmīgi pārnesta uz balsta pīlāriem un ar arkbutānu palīdzību (tie uzskatāmi par stila brieduma lieciniekiem) — uz kontrforsiem celtnes ārpusē. Tādējādi savu galējo izpausmi guva gotiskā karkasa sistēma. Ažūrā efekta izcelšanai izmantoti arī dekoratīvie motīvi — krusta puķe, krabji,

Gotiskās velves

Krusta puķe

Vimpergs

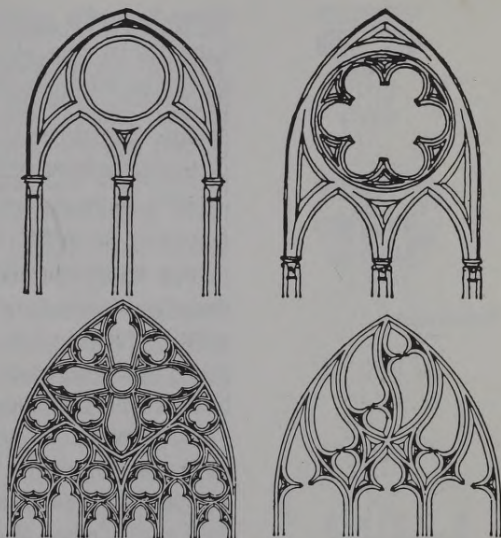
māsverks un vimpergi. Viduslaiku būvmeistari bija nonākuši līdz pārsteidzoši drosmīgiem tektoniskiem risinājumiem, kas savu pilnīgāko izpausmi guva nepieredzētā interjera augstuma kāpinājumā. Smailarkas iesaistīšana atvieglotajā konstrukcijā bija pilnīgi iznīcinājusi sienas plakni, veidojot milzīgas arkādes un logailas. Jaunajā laikmetā katedrāles telpai bija jāklūst par dievišķās sfēras modeli Jāņa Atklāsmes grāmatas vīziju izpratnē, apzināti tika meklēta saikne starp astronomisko debesjumu un kristīgo "Visuma Jeruzalemi". Matemātiskā kosmoloģija kļuva par milzīgu spēku, kas atstāja ietekmi uz galvenajiem būvmākslas centriem. Viens no spilgtākajiem piemēriem bija Šartras katedrāles būvskola. Gotisko katedrāļu arhitekti, kas ievēroja pasaules telpas "dievišķā radītāja" iedvesmotās ideālās proporcijas, reizē tika uzskatīti par zinātniekiem. Būvējot katedrāli, vispilnīgākās zināšanas bija nepieciešamas ģeometrijas jomā. Interesanti šķiet tas, ka bez plāniem vai uzmetumiem izmantotas spontānas darba procesā tapušas ieceres, kas, kā zināms, dažkārt cieta neveiksmi. Saglabājušies tikai nedaudzu katedrāļu būvprojekti, kā arī uz atsevišķu celtnu sienām saskatāmas kādreizējā marķējuma pēdas. Iespējams, ka tas ir viens no cēloņiem, kāpēc mēdz runāt par viduslaiku arhitektu būvprasmes profesionālajiem noslēpumiem. Kaut kādā mērā jāpiekrīt tam, ka bija vajadzīga milzīga pieredze un meistarība, lai spētu galvā izplānot un pēc tam uzbūvēt liela mēroga celtni, izmantojot tik sarežģītu konstruktīvo sistēmu.

Vēlajā gotikā bazilikālo vidusjoma paaugstinājumu sāka nomainīt halles jeb zāles tipa baznīcas ar vienāda augstuma jomiem. Balsta pīlāriem vai kolonnām izstiepieties arvien garākiem un slaidākiem, siena tika reducēta līdz minimumam, iekštelpa kļuva plaša un gaiša, realizējot telpiskās vienības

ideju. Palielinoties bagātībai, sarežģītākas un krāšņākas kļuva katedrāļu un baznīcu velves, savijoties tīkla, zvaigžņu, vēdekļa un citos rakstos. Plašo logu smailarku māsverks pārveidojās tā saucamajā zivju pūšļa vai liesmojošā stila ornamentā, līdz pēdējā — visvēlākajā gotikas fāzē kļuva nedzīvi sastindzis vai pārvērtās naturālistiskā koka zaru savijumā.

Līdzās sakrālajai arhitektūrai uzplaukumu pieredzēja arī laicīgā, birģeriskā celtniecība. Biezo mūru ietvertās pilsētas tika celtas plānveidīgi. Teritoriālā ierobežotība noteica savas likumības un lika kārtot dzīvojamās mājas garās rindās, pret ielu pavēršot šauru fasādes daļu. Īpaši izcēlās greznās sabiedriskās ēkas, kas bieži grupējās ap pilsētas centrālo laukumu (rātsnami, ģildes, tirdzniecības halles u.c.) un līdztekus katedrālei un draudzes baznīcām kļuva par pilsētnieku varas apliecinājumu.

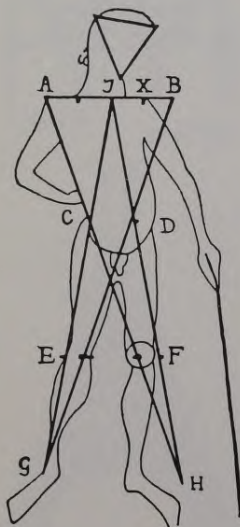
Ciešā saistībā ar arhitektūru attīstījās gotiskā **tēlniecība**. Pilnīgi atsvešinoties no vēl romānikā dzīvās antikās tradīcijas klātbūtnes, dzima un uzplauka tieši Rietumeiropai raksturīgā mākslinieciskā izteiksme. Agrīnajā periodā tā bija saistīta ar Bizantijas mākslu. Pamazām izveidojās tā saucamā bruņnieciskā klasika ar uzsvētu tieksmi pēc konvencionālas stājas un mistiska transcendentālisma. Agrās gotikas akmenī cirstie tēli bija vēl saistīti ar sienas masu, tāpēc to apzīmēšanai labāk piemērojams termins "būvtēlniecība" vai "būvplastika", kas

Gotiskie logi

Gotiskie kapiteļi

Vilāra de Onkūra zīmējums

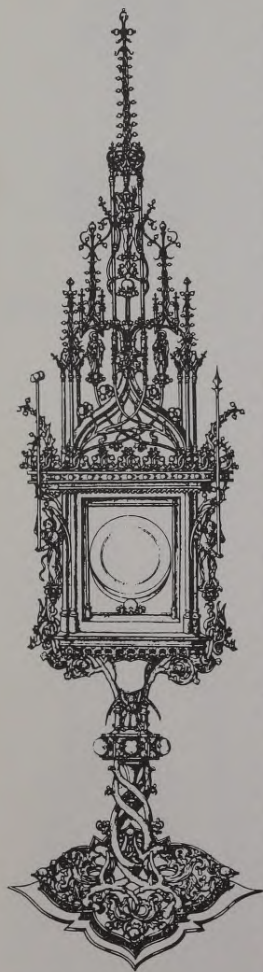
ietver katedrāļu portālus, skulptūras virs pilāriem, konsoles, kapiteļus un citus elementus. Abu mākslas veidu nedalāmību pastiprina arī arhitekta un tēlnieka saplūšana vienā personā gotikas sākumā. Uzsvērtā stilizācija, sastingušie ķermeņi, grafiski iezīmētie sejas vaibsti un tērpri, patvarīgā proporciju neievērošana dod iespēju saskatīt gotiskajā tēlniecībā tos pašus ģeometrizācijas principus, kas novērojami arhitektūrā. Specializācija dažādu mākslu ietvaros jau ir gotikas norieta pazīme. Kristietības nostiprināšanās periodā dominēja reliģiskā tematika. Atveidotajiem tēliem ne mazāk svarīga par rotājošo estētisko funkciju bija izglītojošā un moralizējošā puse, kas pauda didaktiskas ievirzes šolastiskās teoloģijas uzskatus un bija domāta daudzajiem lasītnepratējiem.

Laika gaitā ar būvapjomu saplūkušās monumentālās kompozīcijas sāka atrasties no tās saistošās sienas masas. Reakcija pret pagānisko ķermeņa kultu joprojām palika aktuāla, studijas dabā bija noliegtas. Mākslinieki konstruēja cilvēku un dzīvnieku figūras, izmantojot abstraktas ģeometriskas formas. To vislabāk var redzēt franču meistara Vilāra de Onkūra zīmējumos. Tie apkopoti vienā no senākajiem līdz mūsdienām nonākušajiem viduslaiku paraugu krājumiem. Kāpēc viduslaiku cilvēkiem tik ilgi un apzināti bija jāvairās no patiesa reālās vides atspoguļojuma? Tikai vēlīnā posma māksla nonāca līdz tā saucamajam gotiskajam naturālismam. Domājams, ka viens no galvenajiem indivīda brīvas fantāzijas (kas tomēr nebija pilnīgi izskaužama) apspiešanas cēloņiem palika iespējamie draudi oficiālajai dogmai. Mākslas darbu formālo uzbūvi vēl ilgi reglamentēja dievišķā un laicīgā hierarhija, kas saskatāma tematiskajā sadalījumā josiās un figūru izmēru subordinācijā. Tikai pamazām Kristus — pasaules valdnieks un skarbaiss — pārvērtās par skaisto, labo Dievu. Akvīnas Toma

estētikas ietekmē izveidojās dabai tuvāks skaistuma ideāls, bet Kristus arvien biežāk tika traktēts kā cilvēku grēku izpircējs. Domāšanas un jušanas viņpasaulība apvienojās ar jutekliski un emocionāli pārliecinošu kristīgās reliģijas uztveramību. Viduslaiku mistiķu ietekmē mākslinieki centās atmodināt skatītāju līdzcietību, atveidojot brūcēm noklātas un izvārdzinātas svētās miesas. Cildinot Kristu kā Dāvida un Zālamana dinastijas pēcteci, palielinājās viņa ģimenes locekļu un sekotāju nozīme. Pārāk skopo Bībeles aprakstu papildināšanai sacerētie apokrifī aizpildīja kanonisko tekstu trūkumus un atstāja lielu ietekmi uz tēlotāju mākslu. Svētās dzimtas popularitātes palielināšanās, sevišķi vācu zemēs, izvērtās pat par īpašu kultu.

Neatkarīgākas un brīvākas no arhitektūras kļuva attēlotās figūras. Ar uzsvērtu S veida ķermeņa izliekumu un zem bagātīgi drapētā apģērba zūdošiem apveidiem tās izstiepās, kļuva slaidākas un lokanākas. Jūsmīgi kāpinātais misticisms izpaudās daudzajos "Apraudāšanas" (Pietā) variantos. Savukārt interese par konkrētām reālijām un individualizācija noveda līdz pirmajiem jaunlaiku portretiem (Pētera Parlera darinātās Prāgas Sv. Vīta doma triforija bīstes, ap 1380). Vājinoties tēlniecības un arhitektūras ciešajai sasaistei, par svarīgu nozari izvērsās altāru tēlniecība, palielinājās sīkplastikas nozīme.

Tikpat cieši kā gotiskās tēlniecības, arī **glezniecības** uzdevumi saistījās ar arhitektūru. Gotiskajai arhitektūrai attīstoties un izzūdot sienas plaknei, glezniecībai katedrāļu interjeros nācās atkāpties uz pilāriem un velvju kapēm. Turklāt tai radās spēcīgs konkurents — vitrāža, kas piešķīra spožumu plašajai, ar gaismu piepildītajai katedrāles telpai. Krāsaino stikļu savienošanas māksla šajā laikmetā guva augstu

Vencels no Olmīcas. Monstrance

sasniedzumus un veidoja dažādas lokālas attīstības skolas. Vismazāk skarta, ar sākotnējo svaigumu, zeltaino mirdzumu, krāsu un zīmējumu bagātību līdz mūsdienām nonākusi miniatūrglezniecība, bet no apgleznotām virotņu altāra daļām attīstījās stājmāksla, kas 15. gadsimta sākumā nīderlandiešu mākslinieku Huberta un Jana van Eiku ietekmē izvērās par galveno glezniecības veidu. Vēlajā gotikā tika atklātas tādas grafikas tehnikas kā kokgriezums un vara grebums.

Augstu līmeni sasniedza **lietišķā māksla**. Var pat sacīt, ka gotika bija mākslas amatniecības "zelta laikmets". Tomēr arī šeit vērojama pakļaušanās galvenajam mākslas veidam — arhitektūrai. Populārākie dekoratīvie motīvi bija smailarka, krusta puķe, trejlapis, pumpurs un māsverks. Īpaši izceļami ir zeltkaļu izstrādājumi. Zelta agrāko simbolisko nozīmi nomainīja tā vērtības kā bagātības rādītāja uzsveršana. Priekšmetu dekorā īpaši iemīļotas bija tektoniskās formas. Gotiskie relikvāriji un monstrances bieži ieguva miniatūru katedrāļu apveidu. Sakrālo un laicīgo celtnu interjerus atdzīvināja austi un izšūti paklāji, priesteru kulta apģērbi, sarežģītākas kļuva arī mēbeļu formas.

Visagrāk, tas ir, jau 12. gadsimta vidū, no dažādām vietām aizgūtos gotiskos pamatelementus — smailarku, ribu velvi un balsta pīlāru — sāka apvienot **Francijas** arhitekti. Jaunajam stilam par noteicošām kļuva trīs pazīmes: sāņjumu un vidusjoma pakāpeniska saplūšana, ārsienas milzīgie logi un trīsportālu sistēma divtorņu fasādē. Sintezējot Normandijā, Burgundijā un Provansā aizgūtos elementus, gotiskais stils izveidojās Ildefransā. Par franču gotisko katedrāļu paraugu kļuva Sendenī abatijas baznīca (ap 1140). Slaido balstu dēļ kļuva vieglāka romānikas masīvā siena un palielinājās vertikālā dinamika, pamazām pilnveidojās balstu sakļaušanās ar velvju ribām. Joprojām

diskutējams mākslas vēsturē ir jautājums, vai izcilā personība Sendenī klostera abats Sižē bijis arī arhitekts, vai arī viņa vēsturiskā nozīme vairāk saistāma ar novatorisma sekmēšanu pārvaldītajā īpašumā. Katrā ziņā abata aktīvā līdzdalība netiek apstrīdēta. Tā kā maz kas saglabājies no Sižē laikā uzceltās Sendenī baznīcas, galvenās liecības gūstamas no aprakstiem, kas nonākuši līdz mūsdienām un vēstī par "brīnumainu un nepārtrauktu gaismu", kura iekļuvusi jaunajā katedrālē. Šos praktiskos vārdus var uzskatīt par tālaika avangardisma devīzi.

Tikai dažus gadus pēc Sendenī abatijas kora pabeigšanas Ildefransas apgabalā ar plašu vērīenu sāka celt piecas katedrāles — Sansā, Sanlisā, Nuajo, Laonā un Parīzē. Visās jūtama Sendenī katedrāles arhitektūras ietekme — interjeros palielinājies vertikālais akcents, visām katedrālēm ir trīs portāli un harmonisks izlīdzinājums starp torņiem un fasādi. Laonā un Parīzē pirmo reizi izmantots gotikai tik raksturīgais dekoratīvais elements — loga roze. Par izcilāko šā perioda arhitektūras sasniegumu kļuva Parīzes Dievmātes katedrāle (ap 1200—ap 1245; 1. att.). Tā ir organiski noslēgta piecjomu būve ar dubultotu kora apeju un eksterjerā skaidri nolasāmu gotiskā karkasa sistēmu. Tomēr Parīzes Dievmātes katedrāle, kuras izveidi, iespējams, ietekmēja ierobežotais gruntsgabals, diž vien tika atzīta par pārāk tumšu.

Savu pilnīgāko izpausmi franču gotika sasniedza Šartras katedrālē (1194—ap 1230; 2. att.). Svarīgākais jaunievedums tajā bija milzīgie logi, kas aizstāja agrāko triforiju un padarīja ārsienu par dažādās krāsās vibrējošas gaismas avotu, pirmo reizi realizējot viscaur uztveramu sakrālo telpu. Katedrāles augstums palielinājās līdz 36 metriem. Šartras katedrālei sekoja klasiskā Reimsas (ap 1175—ap 1200) un Amjēnas (1220—1236)

katedrāle. Agrāko būvju skarbo stingrību šajās celtnēs nomainījušas smalkākas, nosvērtākas un priecīgākas tektoniskās attiecības. Līdz pilnībai novestas gotiskā interjera vertikāles uzsverošās proporcijas un greznā fasāde, kas ar abiem augstajiem fasādes torpiem veido vienotu veselumu. Reimsā pīlāru kapitēlus rotā lapu ornamenti, bet kora kapelās ap 1211. gadu pirmo reizi izmantots māsverks. Par augstāko (42 m) un plašāko Francijā tiek atzīta Amjēnas katedrāle (3., 4. att.). Tā izceļas ar tēliem bagātu fasādi, bet formas šeit kļuvušas lineāras un sausākas, horizontāles pārmācošais vertikālisms nonācis līdz galējai robežai. Dimensiju kāpinājums vēlajā gotikā radīja pārgalvīgas konstrukcijas, kuru dēļ, piemēram, iebruka Bovē katedrāle (1247).

Franču vēlo gotiku mēdz dēvēt par doktrināro vai jaunākā mākslas vēstures literatūrā — par Luī Svētā galma stilu, bet paši francūži to sauc par starojošo, atvasinot to no gotikai raksturīgās loga rozes staru motīva. 13. gadsimta vidū Parīzē, kļūdama par Francijas monarha ideoloģijas centru, nostiprināja savu valdošo statusu visās jomās. Arhitektūrā ar šo periodu saistāmas divas svarīgas celtnes — Svētā kapela Parīzē (ap 1243—1248) un Sendenī katedrāles pārbūve (ap 1231—1245). Par formālo iegāni Svētās kapelas (5. att.) izveidei kļuva pāvesta dāvētā Kristus ērkšķu kroņa relikvija Luī Svētajam. Divstāvu kapela gotikas māksliniecisko sasniegumu ietvaros ir kļuvusi par absolūta augstuma, viscaur izgaismota veseluma un lidojošas matērijas izjūtas izpausmi, apslēpjot konstruktīvos elementus.

14. gadsimtā franču gotika mainījās, aktīvāk sāka iezīmēties dažādo apvidu reģionālās īpatnības. Karaliskais katedrāļu stils pamazām zaudēja vadošās pozīcijas, militāro pasākumu dēļ

pamazām izsīka valsts kase. Svarīgākais šā perioda jaunievads ir halles tipa baznīca ar vienāda augstuma jomām.

Sociālā, politiskā un saimnieciskā ziņā vēlīe viduslaiki ir pilsētu uzplaukuma laikmets. Biezos mūros iespīestajām pilsētām bija ne vien saimnieciska, bet arī militārpolitiska nozīme. Ierobežotās aizsargjoslas ietvaros tika realizēts urbānistiskais plānojums — ar katedrālēm, baznīcām, daudzo ordeņu klosteriem, sabiedriskajām ēkām, pilīm, dzīvojamām namām un citām celtnēm (piemēram, Montobānā, Karkasonā; 6. att.).

Francijas gotiskajās katedrālēs un ordeņu baznīcās var izsekot arī tēlniecības attīstībai. Tās, tāpat kā arhitektūras saknes ap 1140. gadu meklējamas Ildefransas apvidū. No šejienes jaunais stils izplatījās ne vien pa visu Franciju, bet arī tālāk Eiropā, ietekmējot ziemeļu valstu mākslu līdz pat 16. gadsimta sākumam. Galvenais pasūtītājs arī šajā jomā bija baznīca. Agrīnajā posmā centrā izvirzījās milzīgie un greznie katedrāles portāli, kuros koncentrējās visas novītātes. Pakāpju portāla smailarkas "apauga" ar vīpergiem, fialēm, arhivoltām, timpanoniem, kas viscaur bija noklāti ar tēliem un sīžetiem no Vecās un Jaunās derības. Nereti skulptūras tika izvīetotas gar visām baznīcas sienām. Laicīgai tēlniecībai bija daudz mazāka nozīme.

Meklējot franču gotiskās tēlniecības pīrsākumus, jādodas uz Šartru. Katedrāles Kēniņu portāls (1145—1155; 7. att.) ievadīja jauno monumentālo stilu. Lielās, frontālās Vecās derības valdnieku figūras vairs nepieklaujas portāla sienām tik cieši kā romāniskā. Otrs jauninājums ir no Burgundijas aizgūtais timpanons ar Kristu centrā. Turpat Šartras katedrālē, tikai pusgadsimtu vēlāk, sešos ziemeļu un dienvidu portālos (pēc 1204) var izsekot tālākai tēlniecības attīstībai. Atveidoto tēlu

stāja vairs nav tik sastingusi, mazinājusies stilizācija, proporcijas kļuvušas dzīvākas, kustības un žesti — dabīgāk variēti. Pie izcilākajiem franču gotikas paraugiem pieder Reimsas (ap 1225—1230) un Amjēnas (1220—1230) katedrāles tēlniecība. Iespaidīga ir skulptūru svinīgā nopietnība. Īpaši daudz svēto, apustuļu un praviešu tēlu ir Reimsas katedrālē; par hrestomātisku piemēru kļuvusi šīs baznīcas rietumu portāla skulptūra "Marijas un Elizabetes tikšanās".

Lielākām pārmaiņām var izsekot pēc 1230. gada. Pilnveidošanās būvtechnikas jomā ietekmēja arī tēlniecību, kas attīstījās pastiprinošās racionalizācijas virzienā. Milzīgie logu apjomi saārdīja sienas plakni, tēlniecībai pietrūka vietas, celtnes tektoniskais kopiespāids no apjoma tika pārnestš uz ģeometrisku siluetu. Tēlniecība sāka pārcelties no portāliem un āršienām uz interjeriem, mainījās tās raksturs. Brīvi stāvošas skulptūras ar skaidri nolasāmiem apveidiem tika izkārtotas gar katedrāles sienām, palielinājās tā saucamais gotiskais naturālisms, tēlu raksturojumā pastiprinājās individualizācija un grācija. Plašais kristianizācijas process bija noslēdzies. Skarbās un cēlās vienkāršības vietā arī baznīcas mākslas ietvaros parādījās centieni pēc ideāla skaistuma, maiguma, elegantiem S veida liekumiem, uzsvērtas intimitātes.

Franču glezniecībā galvenās ierosmes nāca no Parīzes un pāvesta galma Aviņonā, kur koncentrējās ievērojamākie rakstveži un gleznotāji. Tā saucamā Parīzes skola tiecās pēc noslēgtiem kompozicionāliem risinājumiem, kas apvienojās ar reālistisku tēlojumu (Karalienes Blankas psalmu grāmata, ap 1220; Berī hercoga bagātākā stundu grāmata, ap 1410; 8. att.). No Francijas uz citām valstīm izplatījās dekoratīvi stāstošā miniatūrglezniecība (arī Rīgas Akadēmiskās un Nacionālās

1. Parīzes Dievmātes katedrāle. Ap 1200—ap 1245

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

96-117

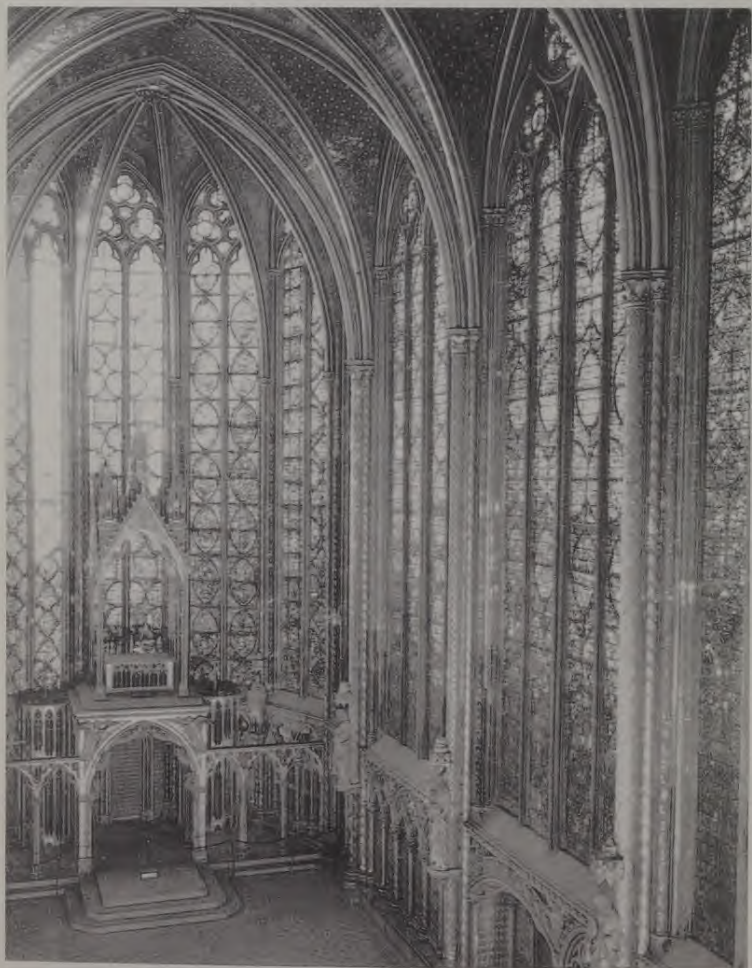

2. Šartras katedrāle. 1194–ap 1230

3. Amjēnas katedrāle. 1220–1236

4. Amjēnas katedrāles iekšskats

5. Svētā kapela Parīzē. Ap 1243—1248

6. Karkasonas pils Francijā. 13.—14. gs.

7. Ķēniņu portāla figūras Šartras katedrālē. 1145—1155

8. Brāļi Limburgi. Maijs. Minia-
tūra Berī hercoga bagātākajai
stundu grāmatai. Ap 1410
9. Šartras katedrāles vitrāža ➡

10. Linkolnas katedrāle. Celtniecība sāka 1192

11. Ekseteras katedrāle. 1327–1400

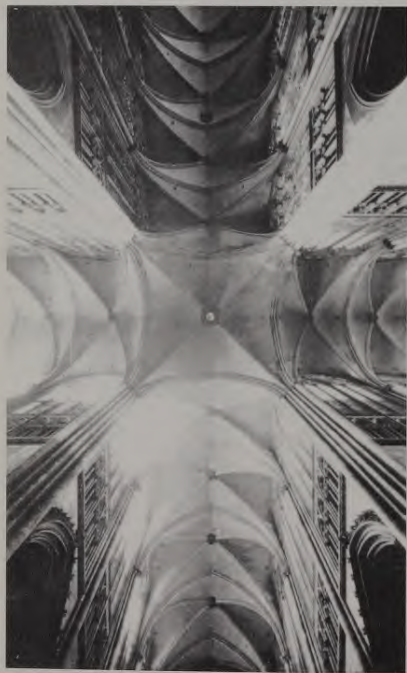

12. Velsas katedrāles kapitula zāle. 1290–1319

13. Divpadsmitgadīgais Kristus templī. Miniatūra Karalienes Marijas psalmu grāmatai. Ap 1310
 14. Magdeburgas doma koris. 1209—ap 1240 ⇨

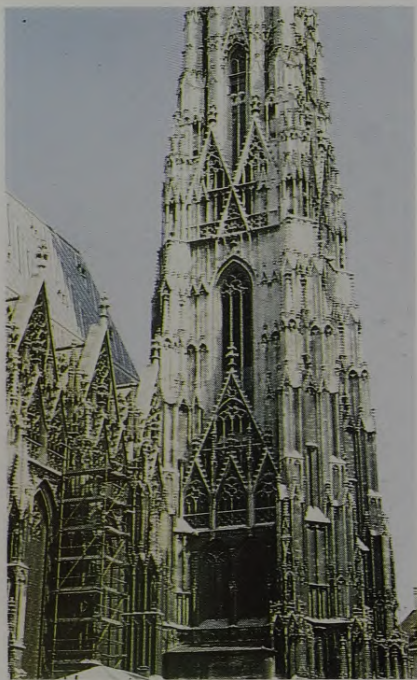

15. Kēlnes doma velvēs. 1248—1322

16. Freiburgas minstere. 13. gs. 80. gadā—1340

17. Sv. Stefana doms Vinē. 1359—1443

18. Sv. Annas baznīcas velnes Annabergā. 1499—1525

19. Minsteres rātsnams. 1350

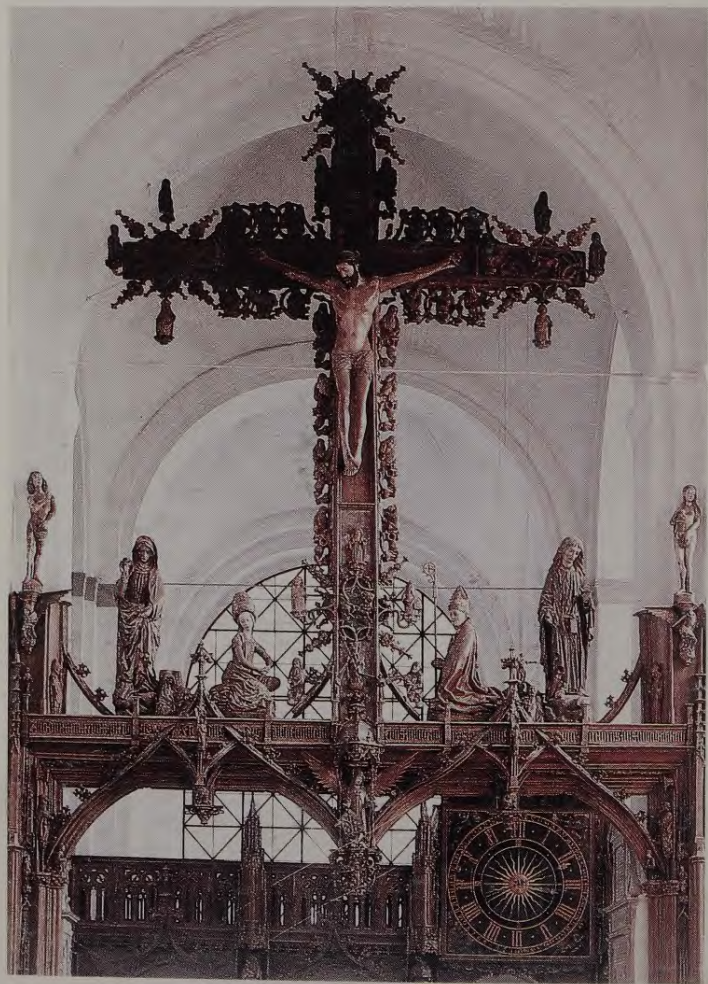
20. Uta un Ekehards. Naumburgas doma skulptūras. Ap 1250

21. Marijas nāve. Strasbūras minsteres dienvidu portāls. Ap 1230

22. Stefans Lohners. Marija rožu lapenē. 15. gs. 40. gadi

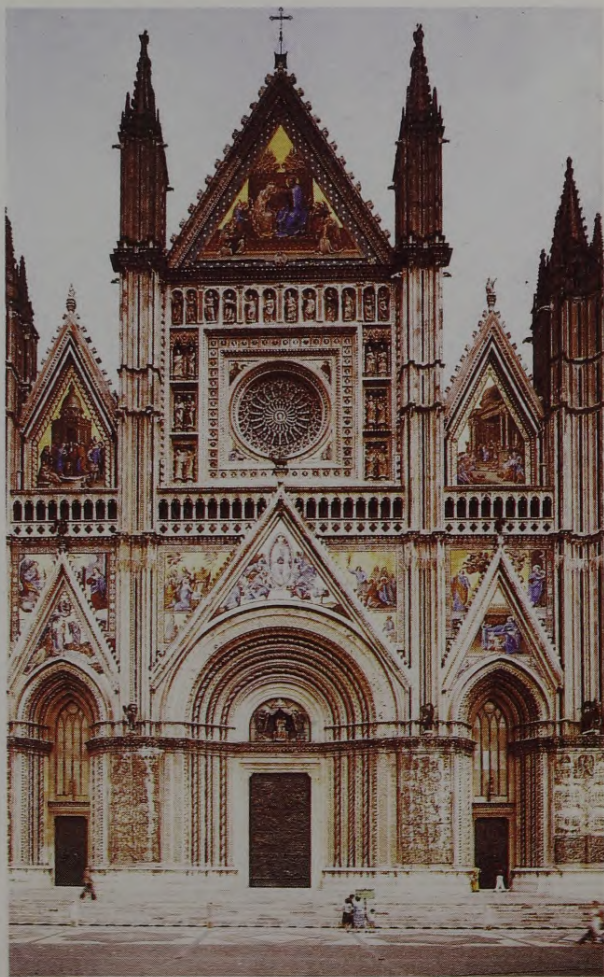
23. Bernts Notke. Triumfa krusts Libekas domā.

1470–1477

24. "Skaistā madonna". Ap 1430. Vācija

25. Milānas katedrāle. 1387–1418

26. Orvieto katedrāle. 1285—1310

27. Palazzo Vecchio Florencē. 1299—1314

28. Dodžu pils Venēcijā. 1309–1441

29. Simone Martini, Lipo Memmi. Pasludināšana. 1333

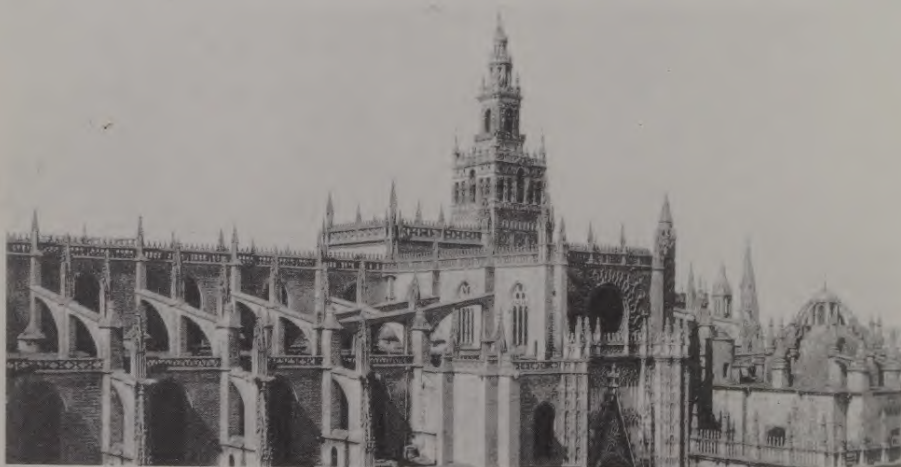

30. Leonas katedrāle. Ap 1255

31. Plateresko stils. Sv. Gregora kolēģija Valjadolidā.
1487–1496

32. Seviljas katedrāle. 1402–1506

33. Sv. Barbaras baznīca Kutna Horā. Ap 1380—1506

34. Pēteris Parlers. Pašportrets. Starp 1379 un

1386. Prāgas doms

35. Briseles rātsnams.

1401–1455

36. Sv. Annas baznīca
Vilņā. Ap 1500

37. Nāves deja. Nigulistes baznīca Tallinā. 1468

38. Jāņa baznīca Rīgā. 15. gs.

39. Marijas nāve. Cilnis. 15. gs. 60. gadi. Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejs

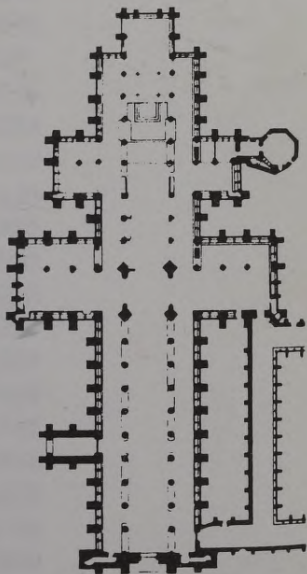
40. Marijas kronēšana. Gleznrojums virs Rīgas doma ziemeļu portāla. 14. gs. sākums

bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā atrodas 15. gadsimta franču stundu grāmatas). Baznīcu interjeros galveno vietu ieņēma vitrāža, kas lielākoties gājusi bojā daudzajās vēsturisko notikumu kolīzijās. Tomēr īpašs šedevra statuss piešķirams 152 Šartras katedrāles vitrāžām (9. att.); pazīstamākā no tām — tronī sēdošā dievmāte zilā tērpā ar bērnu uz tumši sarkana loga fona.

Relatīvi patstāvīgi attīstījās **angļu** gotika. Tās rašanos grūti saistīt ar kādu precīzi noteiktu laiku. Franču ietekmes šeit pārņēma ar vilcināšanos un dekoratīvā izpratnē. Par agrāko gotikas paraugu tiek uzskatīta Kenterberijas katedrāles jaunbūve. Pēc 1174. gada ugunsgrēka šeit strādāja franču meistars Gijoms no Sansas, izvēloties par paraugu savas dzimtās pilsētas katedrāli. Arhitektūras vēsturē Kenterberijas katedrāle tiek uzlūkota par kompromisa variantu starp vecajām formām un jaunajām idejām. Joprojām tiek diskutēts, vai šī celtnie jāuztver kā savrupa parādība, vai arī tās būvformas ir ietekmējušas tālāko angļu gotikas attīstību. Tomēr jānorāda, ka Kenterberijas katedrālē tika likti pamati ilgstošai tradīcijai (tas attiecas galvenokārt uz Pērbekas marmora lietojumu un sešdaļīgās velves parādīšanos).

Angļu gotikas attīstībā iezīmējas trīs fāzes — agrais, dekoratīvais un perpendikulārais stils. Reāli tā saucamo agro angļu stilu ievadīja Velsas (1180) un Linkolnas (1192; 10. att.) katedrāles, kas jau tiek atzītas par īsti angļiskas gotikas paraugiem. Par tai raksturīgām iezīmēm kļūst izstiepts baznīcas plāns ar uzsvērtu transeptu, plata fasāde, kurā portāls pilda tikai ieejas funkciju, akcentēts visas sienas dekoratīvais noformējums ar

Solsberi katedrāles plāns

savdabīgu izlīdzinājumu starp horizontālēm un vertikālēm. Katedrāles austrumu siena parasti paliek taisna. Anglijā reti sastopams radiāli izvietotu kora kapelu vainags. Arī tendencē uz augšu angļu celtnes atpaliek no franču un vācu būvēm. Pirmās zvaigžņu velvcs vēdekļveida izkārtojumā izmantotas Linkolnas domā, bet Solsberi katedrāle (1220—1270) paceļas līdzena zālāja vidū, kas nošķir celtni no apkārtējās apbūves.

13. gadsimta beigās notika pāreja uz dekoratīvo stilu, kas pastāvēja līdz pat 14. gadsimta 2. pusei. Stilam raksturīga konstrukciju grandiozitāte un grezns noformējums. Šajā laikā parādījās virkne ārkārtīgi sarežģītu velvju. Pie nozīmīgākajiem stila paraugiem pieder, piemēram, Ekseteres katedrāle (1327—1400; 11. att.).

Perpendikulārā stila sākumi meklējami Londonā ap 1330. gadu. Savu nosaukumu tas ieguvis no tajā laikā celtnu arhitektōniskajā noformējumā dominējošā vertikālisma. To sagatavoja Vestminsteres abatijas celtniecība (13. gs. vidus—1300), bet savu pilnīgāko izpausmi jaunais stils guva Glosteras (ap 1330—1350) un Vinčesteras (ap 1394) katedrālē. Šim posmam raksturīgs taisnu līniju pārsvars, slaidi balsti, plaši logi bez režģojuma. Īpaši iecienīts bija koka paneļa motīvs ar arku un vēdekļvelves, piemēram, Glosteras katedrāles krusteja (ap 1370) un Kembridžas karaliskās koledžas kapela (pēc 1446). Šajā laikā angļu arhitektūrā ienāca izcila personība — Henrijs Jevēle, kas strādāja karaļa dienestā. Pēc 1377. gada viņš vadīja Kenterberijas katedrāles centrālā joma būvi. Angļu viduslaiku laicīgajā mākslā nozīmīgu vietu ieņem nocietinātu pils celtniecība, piemēram, Doveras pils (12. gs. pēdējais ceturksnis) un Vindzoras pils (13.—15. gs.).

Klosteru iznīcināšana un altāru nopostīšana Henrija VIII laikā, kā arī protestantiskie grautiņi Edvarda VI laikā nedod iespēju visā pilnībā spriest par gotisko tēlniecību Anglijā. Figurālā būvplastika uzplauka tikai 13. gadsimtā, un tās ievērojamākais paraugs ir Velsas katedrāle (1220–1240; 12. att.). Skulptūras atšķirībā no Francijas nav koncentrētas portālā, tās vienmērīgās rindās izkārtotas pa visu fasādi, radot milzīgas nišās sadalītas skatuves iespaidu, nav raksturīga arī viduslaikiem tipiskā figūru subordinācija.

12. gadsimtā uzplaukumu sasniedza angļu miniatūrglezniecība. Pie izcilākajiem paraugiem pieder manuskripts "*Douce-Apocalypse*" (1265–1272). Nezināmu iemeslu dēļ tas nav pabeigts, daži attēli ir kolorēti, citi palikuši tikai kā uzmetumi. Joprojām nav skaidrs, vai mākslinieks bija francūzis vai anglis, tomēr šim manuskriptam tipiskais lineārisms Anglijā kļuva par ilgstoši pieņemtu tradīciju. Pie lieliskajiem lielformāta manuskriptiem ar spilgti izteiktu personīgo stilu pieder Karalienes Marijas psalmu grāmata (ap 1310; 13. att.).

Atšķirībā no citām Eiropas vietām **vācu zemju** arhitektūra un māksla savā attīstībā neveido tik viengabalainu ainu. Drīzāk šeit jārūnā par vairākām reģionālām īpatnībām, kas raksturo dažādos Vācijas apgabalus, piemēram, Švābiju, Piereinas novadu vai ķieģeļu gotiku ziemeļu apvidos. Vēl ilgi kopējo attīstību ietekmēja romāņu stils, kura statiskajos apjomos tika iekļauti gotiskie būvelementi. Pastiprināta ir arī centrīecies tendence interjerā, kas agri noveda pie halles baznīcu izplatības Vestfālē un Lejassaksijā, kā arī deva iespēju vienkāršot konstruktīvo sistēmu. Par īsti vācisku iezīmi tiek uzskatīts galējais vertikālisms augstajās divtorņu vai vientorņa fasādēs un interjeros. Pirmā vācu būve, kas celta pēc franču katedrāļu

plānojuma, ir Magdeburgas doms (1209—ap 1240; 14. att.), kur pirmajā būvfāzē romāniskās tradīcijas vēl tika apvienotas ar pārprastām gotikas idejām. Būvniecības gaitā mainoties plānojumam un celtniekiem, nostiprinājās izpratne par jaunā stila iespējām. Pie agrīnajām būvēm pieder Elizabetes baznīca Marburgā (1235—1250). Svarīga nozīme gotiskās mākslas izplatībā, it īpaši jaunapgūtos apgabalos, bija cisterciešiem. No frančiem pārņemtā tehniskā pilnība, atsakoties no bagātīgā dekorējuma, bet saglabājot skaidrību formu veidojumos, radīja noteiktu klostera arhitektūras variantu, kas apvienoja mūku dzīves vienkāršību ar izsmalcinātu telpisko skaistumu, piemēram, klostera baznīca Maulbronā (ap 1210—1230) un Valkenrīdā (ap 1210). Patstāvīgu attīstības ceļu gāja ziemeļu reģiona arhitektūra, kas pilnveidoja ķieģeļu būves tehniku. Materiāla īpatnības noteica tālākās formu pārmaiņas: galvenais uzsvars bija likts uz telpisko plašumu un vienkāršību, parādījās plakanas fasādes, četrstūru torņi, ornamentāls arhitektūras dekors, izmantojot krāsainus, glazētus un profilētus ķieģeļus.

Jaunu posmu vācu arhitektūrā ievadīja Ķelnes doma celtniecība (1248—1322; 15. att.). Varenā piecjomu būve ar ļoti augstu vidusjomu (ap 45 m) celta pēc Amjēnas katedrāles parauga. Ķelnes doms pabeigts tikai 19. gadsimtā, kad tas ieguva iespaidīgo divtorņu fasādi. Pie ievērojamākajiem vācu augstās gotikas paraugiem pieder Strasbūras (1277—1439) un Freiburgas minsteres (13. gs. 80. gadi—1340; 16. att.) ažūrā torņa smaile. Ķieģeļu gotikas uzplaukums saistāms ar Lībekas trīsjomu Marijas baznīcu (1250—1351).

Īpašu spožumu vācu gotika sasniedza 14. gadsimta 2. pusē, kad vēl asāk sāka iezīmēties vietējās īpatnības. Pacēlumu sekmēja pilsētu celtniecība. Par dominējošām kļuva halles tipa

baznīcas bez transepta. Bieži tika izmantoti apaļi vai astoņstūru balsti bez kapiteļiem, palielinājās tieksme pēc greznības sarežģīto velvju (zvaigžņu, tīkla) rakstā. Vēlās gotikas arhitektūras paraugi ir Ulmas minstere (1392–1500; celta kā pilsētas baznīca) ar savu 161 m augsto torni un Sv. Stefana doms Vīnē (1359–1443; 17. att.). Svarīgu ieguldījumu arhitektūras attīstībā deva vēlās gotikas halles baznīcas, piemēram, Sv. Krusta baznīca Švābu Gmindē (ap 1351), Sv. Annas baznīca Annabergā (1499–1525; 18. att.), kas tiek atzīta par augšsakšu garenī izstieptās halles baznīcas pamattipu (ar vienāda augstuma jomiem, greznām tīkla velvēm, slaidiem astoņstūru pīlāriem). Raksturīgi profānās arhitektūras paraugi ir daudzie vācu rātsnamī, kas pieder pie iespaidīgākajiem viduslaiku mākslas sasniegumiem, piemēram, Minsteres rātsnams (1350; 19. att.) ar savu fasādi, kas kļuva par prototipu Ziemeļvācijas pakāpju zelmiņiem.

Vācu zemēs tēlniecība katedrāļu fasāžu dekorā parādījās ierobežotā apjomā un attīstījās galvenokārt franču mākslas ietekmē. Agrīnajās būvēs vispār nav tēlniecisku rotājumu (Elizabetes baznīca Marburgā). Viena no retajām franču gotikas ietekmē radītajām fasādēm ir Freibergas doma "Zelta vārti" (ap 1230). Tēlniecība koncentrējas galvenokārt interjeros, tai raksturīga iezīme ir uzsvērtā ekspresija un tieksme pēc tēla individualizācijas. Pie labākajiem vācu gotikas paraugiem pieder Bambergas (1225–1237), Magdeburgas (ap 1245–1250), Naumburgas (ap 1250) katedrāles un Strasbūras minsteres (ap 1230; 21. att.) skulptūras. Jau Naumburgā atspoguļojas portretiska un psiholoģiska raksturojuma tendence, piemēram, baznīcas patronu Utas un Ekeharda tēlos (20. att.), kaut arī akmenī tie iemūžināti pēc nāves. 14. gadsimtā vācu tēlniecība

zaudēja monumentalitāti, palielinājās tieksme uz gleznieciskiem efektiem, naturālismu (bīskapa Frīdriha fon Hoenloes kapa piemineklis Bambergas domā, 1351). 15. gadsimta sākumā nostiprinājās tā saucamais mīksta stils, ko vislabāk raksturo Austrijas un Bohēmijas "skaistās madonnas" (24. att.). Ap 1470. gadu Nikolass Gerhards van Leidens ievadīja vācu vēlo gotiku. Līdztekus tādiem pazīstamiem tēlniekiem kā Mihaels Pahers, Feits Štoss, Bernts Notke (23. att.) darbojās virkne anonīmu meistaru, kas radīja greznus kokā grieztus altārus un apliecināja laikmeta tēlotājas mākslas augsto kvalitāti.

M. Šongauers. Bīskapa zīdis

Vācu glezniecībā ar krāsu un līniju skaistumu 14. gadsimtā izcēlās minnezengeru mīlas dziesmu rokraksti ar attēliem, kas atspoguļo laicīgās tendences tālaika mākslā. Stāvglezniecības attīstību ievadīja Ķelnes skolas meistari, no kuriem pazīstamākais ir Stefans Lohners (ap 1400–1451; 22. att.). Viņš un ziemeļvācu gotikas pārstāvis meistars Franke (15. gs. 1. puse) ir ievērojamākie "mīkstā stila" pārstāvji. Pirmos darbus kokgriezuma tehnikā darinājis Mihaels Volgemūts (1433/34–1519), vara grebumā — tā sauktais Spēļu kāršu meistars (15. gs. vidus) un Martīns Šongauers (ap 1450–1491).

No Francijas uz dienvidiem jaunā stila formas izplatīja Burgundijas cistercieši, kas atstāja lielu ietekmi uz **Itālijas** arhitektūru. Viņi cēla trīsjomu bazilikas ar zvanu torni jomu krustojumā un vāji izteiktu transeptu (Fosano-vas abatija, 1187–1208). Kopumā Itālijā gotika neguva tik lielu atsaucību kā zemēs uz ziemeļiem no Alpiem. Tās ilgstošā nepakļaušanās jaunajām vēsmām tiek skaidrota galvenokārt ar antīkās mākslas tradīciju pastāvīgo

klātbūtni, svarīga bija arī dienvidnieciskā patika uz sienas (bieži apgleznotas) plakni. Gotiskās celtnes Itālijā vairāk tiecas pēc plašuma nekā pēc izteikti vertikālām konstrukcijām, sakrālai celtnai līdzās ilgstoši saglabājas atsevišķi stāvošs tornis. Pēc savas struktūras viens no gotiskākajiem un apjomīgākajiem paraugiem ir Milānas katedrāle (1387–1418; 25. att.), kur visspēcīgāk izpaužas ziemeļu zemju ietekme arkbutānu un kontrforsu lietojumā. Par aizrautīgiem gotikas popularizētājiem kļuva ubagotājordeņi. Viņu celtajās baznīcās vidusjoms tikai nedaudz paceļas virs sānu jomiem, interjeram telpisku plašumu piešķir reti izvietotie balsti, piemēram, Sv. Franciska baznīca Asīzē (1228–1263), Sjēnā (1229–1310), Orvieto (1285–1310; 26. att.). Svarīgu vietu līdzās katedrālēm ieņēma tālaika augošās pilsonības pils, it īpaši Florencē (*Palazzo Vecchio*, 1299–1314; 27. att.; *Loggia dei Lanzi*, 1374–1381). Savdabīgu pašizteiksmi Venēcijas arhitektūrā guva gotisko formu un polihroma apmetuma apvienojums, tam izcilākais paraugs — Dodžu pils Venēcijā (1309–1441; 28. att.).

Protorenesanses ievadītājam itāļu tēlniecībā Nikolo Pizāno sekoja savā daiļradē gotikai daudz tuvākais Džovanni Pizāno, kas apzināti atsacījās no klasiskā mantojuma un darināja figūras ar asām, lauztām kontūrām un gotiskiem izliekumiem, piemēram, "Marija ar bērnu" Arēnas kapelā Padujā (ap 1305).

Arī glezniecībā itāļu meistari līdz gotikai nonāca tikai pēc izcilā trīsdimensiju telpas atklājēja Džoto mākslinieciskās darbības, kam sekoja gotiskā reakcija, kura ilga līdz 14. gadsimta beigām. Iniciatīvu glezniecībā pārņēma Sjēna, kur darbojās vēl ar bizantisko manieri saistītais Dučo di Buoninsenza

(ap 1255—1319) un no viņa aprindām nākušais Simone Martīni (ap 1284—1344; 29. att.). Viņu mākslā poētiska nosliece apvienojās ar franču miniatūrglezniecības eleganci un Džoto mākslas laicīgumu, radot aristokrātiski izsmalcinātu kopiespaidu.

Īpašs gotiskās arhitektūras attīstības variants vērojams **Spānijā**. Līdzīgi citām zemēm gotikas rašanos šeit sagatavoja franču progresīvo konstruktīvo risinājumu pārņemšana. To ietekmē 13. gadsimta vidū sāka celt trīs nozīmīgas katedrāles Burgosā (1230—1240), Toledo (13. gs. vidus) un Leonā (ap 1255; 30. att.), kas no franču paraugiem atšķīrās vienīgi ar zemākiem būvapjomiem. 14. gadsimtā gotiskie elementi sajaucās ar mauru formām un izveidojās tā saucamais mudehāra stils, kurā izmantoti ķieģeļi dekoratīvā salikumā, griezumai alabastrā un stukā. Šā perioda celtnēm raksturīgs ļoti augsts plašas telpas pārsegums, par atspaidu izmantojot spēcīgus kontrforsus. Dienvidnieciskajā vidē priekšroka tika dota krēslainiem interjeriem, kuros augsto un slaido balstu dēļ saglabājās telpiskuma un viegluma sajūta. Arhitektoniskais noformējums sākuma periodā bija samērā atturīgs. Spāņu vēlīnajai gotikai raksturīgs pārspīlēts eksterjera dekors, kurā gotiskie elementi savdabīgi apvienojušies ar mauru un renesanses formām, veidojot tā saucamo plateresko stilu (31. att.), kas dominēja no 15. gadsimta beigām līdz 16. gadsimta vidum, piemēram, Seviljas (1402—1506; 32. att.) un Saragozas (14.—15. gs.) katedrāle.

Lieliska 13. gadsimta tēlniecība sastopama Burgosas un Leonas katedrālē, no franču paraugiem tā atšķiras tikai ar spāniskajām figūru izteiksmēm un dabā noskatītajām detaļām. 15. gadsimta 1. pusē, palielinoties bagātīgi dekorētu interjeru

skaitam, sākās retablu uzplaukuma laiks, apvienojot glezniecību un tēlniecību vienā mākslas darbā. Šajā jomā īpaši izceļas Valensijas, Aragonas un Katalonijas meistari.

Augsta līmeņa gotiskās arhitektūras paraugi atrodami arī citos Eiropas apgabalos: Nīderlandē — Sv. Gudulas katedrāle (1226—15. gs.) un rātsnams (1401—1455; 35. att.) Briselē; Čehijā — Sv. Vīta doms (1344—1399; 34. att.) un Kārļa tilts (1357—15. gs. sākums) Prāgā; Sv. Barbaras baznīca Kutna Horā (ap 1380—1506; 33. att.); Ungārijā — Sv. Mātjāša baznīca Budapeštā (1255—14. gs. 2. puse); Polijā — Marijas baznīca Krakovā (ap 1350—1442), Marijas baznīca Gdaņskā (1343—1502); Skandināvijā — Upsalas doms (1287—1435).

Tsumā jāpakavējas arī pie gotikas izpausmēm mums tuvākajās kaimiņzemēs Baltijā. **Lietuvas** arhitektūrā, tēlotājā un lietišķajā mākslā gotikas sākumi attiecināmi uz 14. gadsimta vidu. Šajā laikā izplatījās radiālais pilsētu plānojums (Kauņa, Viļņa, Ukmerģe). Viena no aktīvākajām viduslaiku arhitektūras jomām ir piļu celtniecība — Viļņā (Augšpils), Traķos, Kauņā. Baznīcu arhitektūrā ienāca ķieģeļu gotika — Sv. Miķeļa baznīca (ap 1387) un Sv. Annas baznīca Viļņā (ap 1500; 36. att.), kas ir viens no izcilākajiem vēlās gotikas pieminekļiem Baltijā. Nozīmīgs laicīgās arhitektūras paraugs ir Perkūna nams Kauņā (16. gs.), kura dekorā izmantoti profilēti un melni glazēti ķieģeļi.

Pavisam maz Lietuvā saglabājusies gotiskā tēlniecība un glezniecība. Minami tikai daži piemēri: "*Veliuonos madona*" (15. gs.), Viļņas katedrāles kriptas freskas (14. gs. beigas), ar roku rakstītie Mstiža (14. gs.) un Sapiegas (15. gs.) evaņģēliji ar miniatūrām. Juveliermākslu pārstāv Viļņas Bernardiešu

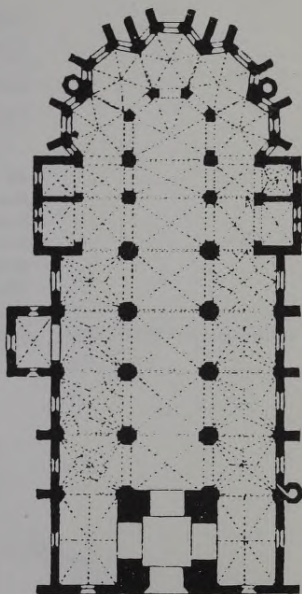
baznīcas sudraba monstrance (15. gs.) un Sv. Kazimira baznīcas sudraba krusts ar inkrustētiem dārgakmeņiem.

Igaunijas viduslaiku arhitektūrā var izšķirt divus periodus: gotika (13. gs.—15. gs. sākums) un vēlā gotika (15. gs. sākums—16. gs. sākums). Tomēr jēdzienu "gotika" attiecināt uz Igaunijas arhitektūru var tikai nosacīti, jo Rietumeiropai raksturīgā karkasu sistēma šeit nav sastopama. Par celtniecības materiālu Ziemeļigaunijā izmantoti skaldīti akmeņi un laukakmeņi, Dienvidigaunijā — ķieģeļi un laukakmeņi. Viduslaiku arhitektūras attīstības pirmajā posmā svarīga nozīme bija ietekmēm no Piereinas apgabala un Vestfālenes, ziemeļos — sakariem ar Zviedriju un Gotlandi. Pirmie akmens arhitektūras pieminekļi bija pilis — Tallinā (13.—16. gs.), Vilandē (13.—16. gs), Hāpsalu (13.—15. gs.), Kuresārē (15. gs.). Sakrālās arhitektūras nozīmīgākie paraugi ir Tartu doms (13.—15. gs.) — vienīgā divtorņu katedrāle Livonijā — un Tartu Jāņa baznīca (14. gs. vidus), kuras dekorā izmantotas daudzas terakotas skulptūras. Ziemeļigaunijas pieminekļi — Nigulistes baznīca (13.—15. gs.), Olevistes baznīca (13.—16. gs. sākums), Sv. Gara baznīca (13. gs.), rātsnams (15. gs.), Lielā ģilde (15. gs.) Tallinā.

Igaunijas viduslaiku dekoratīvā tēlniecība sastopama galvenokārt ziemeļu un rietumu apgabalos, kur viegli pieejams vietējais kaļķakmens. Tās uzplaukums attiecināms uz vēlajiem viduslaikiem. Ar skulpturālā dekora bagātību izceļas Karjas draudzes baznīca (1335—1340). Pie izcilākajiem Igaunijas vēlā viduslaiku pieminekļiem pieder Hansa Pavelsa kenotāfs Tallinas Olevistes baznīcas ārsienā, Bernta Notkes altāris (1483) Sv. Gara baznīcā un glezna "Nāves deja" (1468) Nigulistes baznīcā Tallinā (37. att.).

Latvijā gotika sāka izplatīties 13. gadsimta vidū līdz ar smailarkas un krusta velves ieviešanos. Nozīmīgākie viduslaiku pilsētībūvniecības centri bija Rīga, Cēsis, Valmiera, Limbaži, Ventspils, Kuldīga, Aizpute. Ap pirmajām nocietinātajām mūra pilīm un baznīcām veidojās plānota pilsētvide, ko apjoza aizsargmūri. Aizsargbūvju uzplaukuma laiks attiecināms uz 14. un 15. gadsimtu. Latvija ietilpst ķieģeļu gotikas reģionā, visi nozīmīgākie pieminekļi realizēti šajā materiālā. Viens no agrākajiem pieminekļiem ar gotiskiem elementiem ir Rīgas doms ar klosteri (pamatakmens likts 1211). Galvenais pilsētas draudzes nams, kura pamati likti 1209. gadā, ir Sv. Pētera baznīca. Gotisko karkasa konstrukcijas sistēmu pārstāv 15. gadsimta sākumā piebūvētais koris ar apeju un kontrforsu sistēmu, kas, pārņemot sānspiedienu slodzi, piešķir telpai plašumu un augstumu, deva iespēju izveidot lielas logailas. Ar vēlo gotiku saistāmas arī sānjoma zvaigžņu velves. Viens no izteiksmīgākajiem Rīgas gotikas zelmiņiem ir Sv. Jāņa baznīcai (38. att.), turklāt tā var lepoties ar savām skaistajām tīkla velvēm. Viduslaiku piļu arhitektūrā īpaši izceļams 16. gadsimtā sagrautais Cēsu pils ansamblis.

16. gadsimta sākuma baznīcu grautiņos gandrīz pilnīgi iznīcināta Latvijas gotiskā tēlniecība. Ar Lībekas koka tēlniecības uzplaukuma laiku saistāms cilnis "Marijas nāve" (15. gs. 60. gadi, Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejs; 39. att.). Iespējams, ka par vietējās kokgriezuma mākslas iezīmēm var runāt, raksturojot tādus darbus kā Rīgas Jēkaba baznīcas triumfa krusts (1380) un Sāpju Dievmātes baznīcas "Apraudāšana" (14. gs. beigas, abi atrodas Latvijas Vēstures muzejā).

Rīgas Sv. Pētera baznīcas plāns

Gandrīz nekas nav palicis pāri no gotiskās glezniecības Latvijā, šobrīd gandrīz pilnīgi izdzisusi Marijas kronēšanas kompozīcija (14. gs. sākums) virs Rīgas doma ziemeļu portāla (40. att.).

Literatūra: *Harvey J.H.* The Gothic World. 1100–1600. London, 1950; *Panofsky E.* Gothic Architecture and Scholasticism. London, 1957; *Jantzen H.* Die Gotik des Abendlandes, Idee und Wandel. Köln, 1962; *Aubert M.* Hochgotik. Baden-Baden, 1963; *L'Europe gothique Xlle–XlVe siècles.* Paris, 1968; *Ullmann E.* Gotik. Leipzig, 1969; *Simson O. von.* Das Mittelalter, 2. Das hohe Mittelalter. Berlin, 1985 (Propyläen Kunstgeschichte, 6); *Radding C.M., Clark W.W.* Medieval Architecture, Medieval Learning, Builders and Masters in the Age of Romanesque and Gothic. London, 1992; *Sedlmayr H.* Die Entstehung der Kathedrale. Freiburg [u.c.], 1993.

Terminu vārdnīca

arhivolta — profilēta vai ornamentēta arkas loka ārējā vai iekšējā virsma. Gotiskajos portālos pakāpveida arhivoltām bagātīgs tēlnieciskais rotājums.

arkāde — vienādu, uz kolonnām vai stabiem balstītu arku rinda.

arkbutāns — ārēja pusarka, kas uztver celtnes vidusjoma velvju sānspiedienu un pārnēs to uz balstiem (kontrforsiem) ekas ārpusē.

kapitelis — kolonnu, pilastru vai stabu vainagojošā daļa, uz kuras balstās pārsegums.

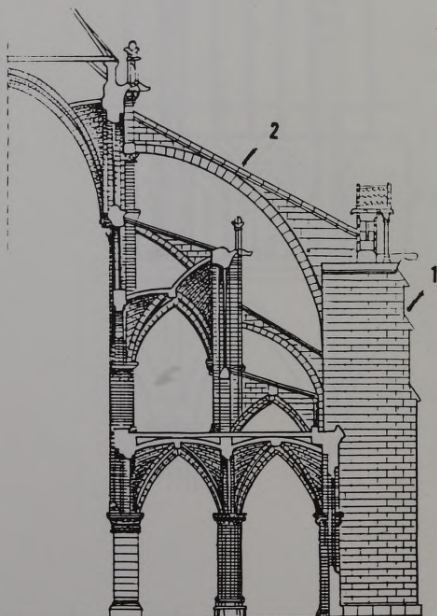
katedrāle — bīskapijas galvenā baznīca, galvenokārt Lielbritānijā, Francijā, Spānijā. Vācijā katedrāli biežāk sauc par **domu** vai par **minsteri** (Dienvidvācijā; minstere var būt arī centrālā pilsētas baznīca).

kontrforss — vertikāls ārsienas izvirzījums, kas pastiprina konstrukciju un uzņem galvenokārt sānspiedienu.

krabji — gotiski lapu ornamentu uz arhitektoniskiem elementiem.

māsverks — ar cirkuli konstruēts ornaments, kas veidots no aplocēm un segmentiem un aizpilda logus, vimpergus u.c. vietas gotiskā stila struktūrā.

Gotiskais kontrforss (1) ar arkbutānu (2)

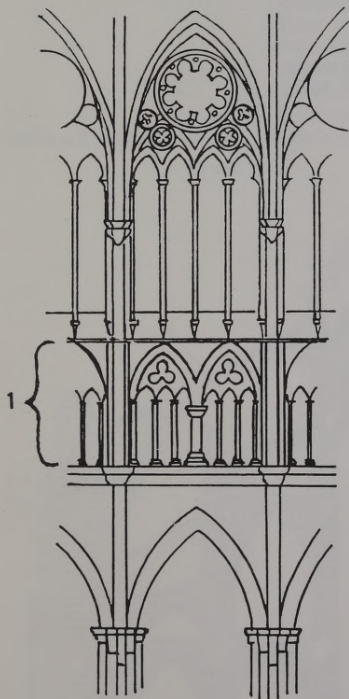

monstrance — katoļu baznīcas kulta piederums, kurā atrodas oblāta (dievmaīze).

relikviārijs — katoļu baznīcas kulta piederums relikvijas uzglabāšanai.

Triforijs (1)

timpanons — frontona vidējā plakne, bieži greznota ar skulptūrām.

triforijs — īsta vai neīsta arkāde baznīcas sienas augšdaļā starp galveno un sānu jomu.

vimpergs — dekoratīvs smailgala frontons, kas parasti veido gotisko celtņu portālu un logailu noslēgumu.

[Faint, illegible handwriting throughout the page, possibly bleed-through from the reverse side.]

Izdevniecības licence nr. 2-0380. Pasūt. nr. 321 . Līgumcena. Izdevniecība "Latvijas
enciklopēdija", LV 1003, Rīgā, Maskavas ielā 68. Iespiesta r/a "Latvijas karte", LV 1004,
Rīgā, O.Vācieša ielā 43.

125

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0302043572

Izdevuma autore mākslas zinātniece Elita Grosmane dzimusi 1949. gada 26. septembrī Rīgā. 1973. gadā beigusi Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas vēstures un teorijas nodaļu. Mākslas zinātņu kandidāte (1983), doktore (1993). Kopš 1970 strādā Zinātņu akadēmijas Literatūras, folkloras un mākslas institūtā, kā arī lasa lekciju kursu par ikonogrāfiju Mākslas akadēmijā. Pievērsusies Latvijas senāko periodu tēlotājai mākslai — galvenokārt baroka laikmeta un viduslaiku tēlniecībai. Sarakstījusi grāmatas, publicējusi rakstus krājumos un periodiskajos izdevumos.